

КАЗКА — ПРАВДА ЖИТТЯ

казка – 1.Розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю персоніфікованих чи фантастичних сил; 2.розмовний – що не відповідає дійсності, вигадка, байка [1, 591]. Ще у розумінні поняття виявлений його фольклорний характер та належність до найдавніших форм народної творчості. Дослідник семіотичних систем української етнокультури Віталій Жайворонок [2, 267], повторивши дослівно дефініцію, додає, що казка (зменшено-пестливе – казочка) — «джерело стійких народних афористичних висловлень: «Казці — кінець, а ділу вінець»; «Кому казка, а кому бубликів в'язка»; «Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться»; «Казка — не казка, а приказка»; «Казка складом, пісня ладом гарна» (приказка), але Казка — брехня, а пісня — правда».

Оскільки казкою оповідь певного характеру почали називати лишень від XVII ст., почнемо з розгляду більш раннього відповідника, яким є слово «баснь» від «баяти», тобто розповідати про незвичайне чи байка (у Глібова – «Моя байка, добрі люди, у пригоді, може, буде»): 1.невеликий віршований, або, рідше, прозовий повчальний твір алегоричного змісту; окрім цього першого значення як і про казку, стверджують, що це те, чого насправді не було. Наводяться сповнені гумору: «Байка байкою, а борщ стигне»; «Добре казати байки, випивши три чарки»; «Байка з комара виросте на вола». Прислів'я «Не все те правда, що байка каже» [2, 25] супроводить ряд тотожних термінів – побрехенька; небилиця і ключове слово — казка. Коли поглянемо на більше пошановані міфи та легенди, то все-таки й там зустрінемо слід не так самої казки, як упередженого до неї ставлення.

Міф – старовина народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнення героїв, уявних істот; легенда. О.Потебня ствердив, що за словом теж стоїть міф, оскільки питомі слова — це продукти передусім міфічного мислення народу [2, 270]. Водночас спрощений варіант розуміння передбачає усе те саме «вигадане»; «неіснуюче»; «фантастичне». Словом, казка.

Легенда – народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою... До цього ще додають: ...а часто ідеалізацією релігійно-моралізаторського характеру [2, 331]. При цьому складається враження про, м'яко кажучи, гіперболізацію та зумисне поширення інформації, що не цілком відповідає дійсності: «вигадана, прикрашена розповідь про що-небудь».

Словом, казка більше за інші літературні жанри не застережена від зверхнього ставлення, красномовно явленого фразеологізм: «казка про (білого, рябого чи солом'яного) бичка»[3].

Чи принижено тим тлумаченням вищезначених термінів[4] казку? Аж ніяк. Вона-бо поза раціонально-сучасним мисленням. У поважному виданні з української міфології Валерій Войтович наділив її добрим словом: «Казка — за стародавнім скіфським міфом, дружина бога Маная. Богиня Казка навчила людей мови, розуміння світу тварин і птахів. Для людини Казка творить інший світ, і хто приходить сюди, особливо діти, то відчувається, як у казці. Тоді для людини сонечко, ясний місяченько, дрібен дощик, вогонь, вода, рослини, камінь, зілля й т. ін. — усе живе, має душу, мислить і спілкується між собою. Казка не лише навчає, але й застерігає, тільки жаль, що не кожній людині дано Богом до неї прислухатися, а тим більше зрозуміти». Далі ж дослідник вдається до визначення, близького усталеному в сучасній свідомості: «У народній творчості казка є оповіданням, у якому дійсність поєднана з чудесами, і така цілість є своєрідним плодом фантазії». [5, 214]

Екскурс із тлумачення термінів, здавалося б, привів нас до того, з чого ми й починали. Тому щоб вивести пошук на новий рівень, слід було зужити іншого способу бачення проблеми. А саме: кожне слово — в силу своєї оповідальності, символізму, потужної здатності до лету фантазії є лаконічною казкою. Варто було з тією мірккою підійти до слова ПОВІР'Я, як воно через етимологію відкрилося нам. Серцевиною його, змістовною суттю є вірити. Повір'я —

перекази, легенди, в основі яких лежать своєрідні народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини. Додаток «по-» потрактовується і як те, що проминуло (по тому, як), і рівночасно, як заклик по-вірити у власне «Я», виокремлене тут апострофом.

Взаємозв'язок між тим, ким є людина та тим, як вона ставиться до казки існує. Піднесення ролі казки до доленосного чинника Людини слухне. Влада традиції, культурного замітника втраченого людством генного способу передачі програм поведінки, абсолютна саме через її здатність потужного соціального регулятиву людських вчинків та об'єднання усієї популяції. Те від первісної епохи залишене нам у спадок. Традиція скріплена міфологічною домінантою. Міфологія загалом природно претендує на абсолютність стверджуваного нею світосприйняття, вимагає від індивіда безумовної підлеглихості і прийняття даної системи ідей і відчуттів та їх трансляції в неторканому вигляді з покоління до покоління. Зокрема, казка, хоч би як ця риса не приховувалася за скепсисом сучасників, претендує на істинність й повагу з боку як інтерпретатора, так і зі сторони реципієнта (малого слухача). Згадується І.Франкове: Нема казки без правди.

Згадується уривок з роману «Історія М/Т і лісового дива» японського письменника Кендзабуро Ое, найшанованішого твору, сповненого любові до рідного краю й звичаїв народу, в якому точно передається аромат казки: «... І голос жінки-матріарха почне найважливішу для очищення моєї душі останню розповідь. Чекаю на примовку: «Розповідають люди от що. Правда це чи ні, не відомо, але, як ідеться про давнину, то й вигадку треба слухати, наче правду. Гаразд?» І я ладен відказати з притиском, немов присягу: «Атож!». Слова роману кінця ХХ ст. перегукуються з Кобзаревим: «... Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними» (із Передмови Т.Г.Шевченка до поеми «Гайдамаки»).

Суттєвий аспект проблеми — існування зв'язку між новим (кінематограф — сучасне технічне мистецтво, що поєднує творчість художника з новітніми досягненнями НТР) та давнім епосом (фольклор — усна народна творчість), між сучасним кінематографічним та колишнім фольклорно-міфологічним світобаченням. Ще на світанку розвитку кіно Корній Чуковський зазначав: «Кінематограф теж є пісня, билина, казка, плач, замовляння, а проте творцем цього вже не є народ...» Синкретичний і цілісний світ селянина розбився на пістряву масу, а народна творчість вичахла. Натомість на іншому полюсі культури паралельно почало складатися нове суцільне буття, нова сукупність. То громада гуртувалася в нове тіло: Місто. Як осередок багатомільйонного натовпу, місто започатковує власний епосу — в кінематографі [6, 127–128].

Беззаперечно тотожність «масового» фільму з казкою констатував теоретик літератури В.Б.Шкловський. Згодом цю думку розвинув фольклорист В.Я.Пропп у праці «Морфологія волшебной сказки». Н.М.Зоркая в книзі «На рубеже столетий» довела аналогічність структур, закономірностей фольклорного та сучасних технічних мистецтв. В контексті кожного кіножанру можна визначити стандартні блоки, спільні для всіх фільмів жанру. Так само явними є певні структурні ходи в казках.

Зокрема відомий науковець Юрій Лотман виділив типологічні ряди фактів, котрі можна класифікувати як твори, належні до естетики тотожності та, навпаки — до естетики протиставлення. Впізнавання — ототожнення зображуваних явищ з відомими реципієнтові структурами. Контрастування — коли пропонується незвичний для глядача, протилежний усталеному погляд задля досягнення евристичної мети — пізнання. Обидва принципи як правило взаємодоповнюються [7, 38–39].

Бібліографічна довідка:

Великий внесок у справу дослідження прихованої сутності казок, їх типології належить білоруським вченим: Азбелев С.Н. Отражение действительности в преданиях, легендах, сказаниях. – Минск, 1974; Отношение предания, легенды и сказки к действительности: С точки зрения разграничения жанров // Славянский фольклор и историческая действительность: Сб.статей. – М.,1965. – С.5–25; Бараг Л.Г. «Асілкі» белорусских сказок и преданий: К вопросу о формировании восточнославянского эпоса // Русский фольклор. – М.;

Л., 1963. – Т.8: Народная поэзия славян. – С.29–40; Бессонов П. Белорусские песни с подробными объяснениями их творчества и языка, с очерками народного обряда, обычая и всего быта. – М., 1871; Богданович А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов: Этнографический очерк. – Гродно, 1895. – 180 с.

Багато бібліографічного матеріалу стосується російської культури: Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов: В трёх томах. – М.: Современный писатель, 1995. – Т.1. – 416 с.; Т.2. – 400 с.; Т.3. – 416 с.; Народные русские сказки. М.: Художественная литература, 1957. – Т.1. – 515 с.; Т.2. – 510 с.; Т.3. – 572 с.

Визначним дослідником семіотичного кола структур свідомості є Виноградова Л.Н. Про етнографічні дослідження поведінки, вплив вироблених модусів на творення етикету та знаковість ритуалу маємо змогу довідатися з численних праць кінця ХХ ст. Санкт-Петербурзького науковця Байбурина А.К. І вже цілком незбагнений аспект — прочитання потаємного змісту світу казки в роботах Елеонской Е.Н. початку ХХ ст., котрі були перевидані у збірнику: Елеонская Е.Н. Сказка, заговор и колдовство в России: Сборник трудов. — М.: Индраник, 1994.; Новиков Н.В. Образы восточнославянской волшебной сказки. — Л.: Наука, Ленингр.отд-е, 1974. — 255 с.; Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. — М., 1958; численні праці Проппа В.Я., Рибаківа Б.А.

Україна: про казку зібрані матеріали у Відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України. Боряк О.О. Міфологічні персонажі – охоронці правил поведінки людей // Народна творчість та етнографія. – 1993.– № 3. Показовим є звертання цього науковця в тандемі з Герасимчук О.В.: Веретена та пряслиця у слов'янській міфологічній традиції // Народна творчість та етнографія. – 1990.– № 1, та згодом вже, переосмислено й аргументовано, у монографії: Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина ХІХ – поч. ХХ ст.) – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1997.– 204 с. звертається до сфери текстильної діяльності, чи не до найдавнішої. Прядіння і ткацтво — заняття найстарших за уявленнями античності богинь Доли; однієї з найважливіших в пантеоні праслов'янських божищ Мокоші. У будь-якій іпостасі це символ процесу, коли з неупорядкованої структурно матерії твориться лад — олюднений всесвіт. Навдивовижу рідкісним був підхід Чмихова М.О. Від Яйця-райця до ідеї Спасителя. — К.: Либідь, 2001. — 432 с., який згодом був продовжений дослідницею і педагогом Чумарною М. Мандрівка в українську казку. — Львів: Каменяр, 1994. – 80 с. Луцький дослідник Давидюк В. у 1990-х рр. видав ряд публікацій: Українська міфологічна легенда.— Львів: Світ, 1992. — 175 с.; Чи казка справді небилеця?— Луцьк: Надстир'я, 1993.— 30 с.; Золота скриня.— Луцьк: Вежа, 1996.— 123 с.; Первісна міфологія українського фольклору. — Луцьк: Вежа, 1997.— 296 с.; Вуж у народних віруваннях та культурогенезі Полісся // Полісся: етнікос, традиції, культура. — Луцьк: Вежа, 1997.— С.111–123.; Дандис А. Від етичних до емічних одиниць у структурному дослідженні казок // Записки наукового товариства ім. Шевченка.— Т.ССХХХ: Праці секції етнографії та фольклористики — Львів, 1995. — С.270–284.; Пам'ятаю, як на початку 1990-х років шукали за збірками казок. Намарне. Нині маємо їх багато: Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К.: Либідь, 1991; Золота вежа: Українські народні казки, притчі, перекази, загадки і приповідки / Упор. С.Пушик.— Ужгород, 1983; Казки одного села. Запис текстів, післямова та примітки П.В.Лінтура. Упоряд. Ю.Д.Туряниці.— Ужгород: Карпати, 1979.— 368 с.; Калинова сопілка: Антологія української народної творчості: Казки, легенди, перекази, оповідання / Упоряд., передм., прим. О.Ю. Бріциної, Г.В. Довженюк, С.В. Мишанича.— К.: Веселка, 1989.— 615 с.; Семиліточка. Українські народні казки у записах та публікаціях письменників ХІХ – поч. ХХ ст.— К.: Веселка, 1990.— 319 с.; Українські народні казки, легенди, анекдоти.— К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1957.— 544 с.; Українські народні казки. — К., 1992; Українські народні казки.— Львів: Каменяр, 1978.— 224 с.; Українські народні казки, легенди, анекдоти.— К., 1958; Чарівна квітка. Українські народні казки

з-за Дністра // Запис, упоряд., приміт. та слов. М.А. Зінчука.— Ужгород: Карпати, 1986.— 301 с.

Перевидуються дослідження численних етнографів: Гнатюка В.М. Казки Закарпаття / Упоряд., підготовка текстів, вступ. стаття, приміт. та словник І.В. Хланти.— Ужгород: Карпати, 2001; Якова Головацького, Грінченка Б.Д., Милорадовича В.П., Сумцова Н.Ф.

Література:

1. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія / Гол.ред. ради чл.-кор.НАНУ М.Попович.— К.: Ірина, 1999.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник.— К.: Довіра, 2006.— 703 с.
3. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Бережненко та ін.— К.: Наукова думка, 2003.— 1104 с.
4. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі проф. В.В. Яременко; к. філологічних наук О.М.Сліпушко: У 4 т.— К.: Аконіт, 1998.
5. Войтович В.М. Українська міфологія.— К.: Либідь, 2005.
6. Чуковский К. Нат Пинкертон // Собрание сочинений: В 6 т.— М., 1969.— Т.6.
7. Мусненко Н.Б. и др. Буржуазная „массовая” культура: новые времена, старые проблемы: Очерки.— К.: Мистецтво, 1988.— 208 с.